УДК 340. 12

В. М. Братасюк,
кандидат юридичних наук

ПРАВОВА ОСОБИСТІСТЬ В УМОВАХ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У статті висвітлено проблему формування правової особистості у епоху європейського середньовіччя. Розкрито чинники, що впливали на цей процес, підкреслено нерівномірність становлення правової особистості у різних регіонах європейського континенту

Ключові слова: право, правова особистість, правові відносини, особиста залежність, людська гідність, авторитаризм, традиціоналізм.

Для подолання неуваги до проблеми людини у праві і у реальному житті, і у вітчизняному правознавстві, що, на жаль, донині спостерігається, важливо звернутися до вивчення досвіду минулих епох, зокрема до європейського середньовіччя.

Питання взаємозв'язку і взаємозалежності права та людини у праві досліджувалися у працях М. Бердяєва, В. Бачініна, Б. Кістяківського, М. Козюбри, А. Козловського, М. Костицького, Б. Чміля, С. Максімова, М. Патей-Братасюк, Л. Удовики, В. Бігуна, Д. Гудими та ін. науковців [1; 2; 3; 4; 5]. У зв'язку зі становленням та утвердженням антропології права як самостійної наукової дисципліни у межах філософії права, дослідження цієї проблематики дещо актуалізувалося. Середньовічне суспільство створило свою, своєрідну багату і цікаву культуру, до якої останнім часом звертається все більше дослідників. На жаль, правовий розвиток цього суспільства у вітчизняних науковців поки що не викликає особливого інтересу, у той час як зарубіжні дослідники працюють значно інтенсивніше [6; 7; 8; 9]. Метою даної розвідки є висвітлення чинників, що вплинули на становлення правової особистості у правовому розвитку європейського середньовіччя

Середньовіччя є такою культурною епохою, у якій релігія займає місце основної форми суспільної свідомості, а теологія – найважливішої галузі знання. Як зазначають дослідники, якщо для античного мислення віра і авторитет служать лише засобом і початком, а філософія і розум – метою і кінцем, для середньовіччя – все навпаки: засобом служать розум і філософія, метою – віра і авторитет Св. Письма [10]. Варвари, які завоювали Римську імперію, перебували на стадії феодального розвитку, а феодалізм не визнавав особи [11, с. 76]. Проте, перейнявши від античності християнство з його ідеологією, феодалізм у певній мірі все-таки впустив у суспільне життя особу з деякою автономією, оскільки християнство як релігія є носієм ідеї особистості. Людина середньовіччя постає найперше «духовною» людиною, створеною «за образом та подобою» духу. Це означає, що ця людина істотними вважає лише духовні характеристики, сприймає себе «одухотвореною» (такою, що має душу), а не тілесною чи природною істотою [12, с. 63]. Оскільки за феодалізму людина не може реалізувати себе як соціальна одиниця, вона утверджується як духовна особа. Це був своєрідний компроміс християнства та феодалізму: від неможливості реалізуватись у світі зовнішньому, людина заглиблюється у світ духовний, внутрішній світ. Зрозуміло, що таке сприйняття наклало відбиток на людину як правову істоту.

У Західній же Європі її подальший економічний розвиток породив попит на римське право. Поширення християнства привело до поєднання римського права і Святого Писання. Так утворилась система природного права середніх віків, яка носила теологічний характер. Християнський світогляд поширювався за рахунок обґрунтування його філософсько-богословськими засобами, тобто засобом християнської теології.

Щоб зрозуміти, як формувалася в середні віки людина - особистість як суб'єкт права, вважаємо за доцільне дослідити найперше світоглядні установки цієї людини. Правові погляди, правове мислення людини, що є показником її зрілості як суб'єкта права, правової особистості, у більшій чи у меншій мірі формуються її загальними світоглядними установками та переконаннями. Оскільки вплив релігії на суспільне життя тогочасного суспільства був тотальним, то природно мислити, що цей світогляд був християнізованим. Християнство і церква наклали доволі глибокий відбиток на все тодішнє інтелектуальне життя. Теологічний світогляд відрізнявся від античного низкою ознак. Перший ґрунтувався на двох базових засадах: 1) споконвічний порядок природи є основою універсально діючого, об'єднуючого всіх воєдино, права; 2) людський розум є засобом надійного пізнання права. Християнська релігія поставила під сум-

нів і відкинули обидві ці засади і на противагу їм вона висунула тезу про створення світу Богом із нічого і вчення про божественне одкровення, яке переходить межі того пізнання, яке здійснює розум, що сприяло поглибленню ірраціоналізму середньовічного релігійного світосприйняття [13]. У світогляді середньовічної людини природно сфокусовані характеристики, витоки яких у християнських догматах.

У світогляді середньовічної людини кровноспоріднені, соціальні тощо критерії оцінки людини відходять на задній план, на перше місце виходять критерії духовного плану. «Нема різниці поміж юдеєм та галеном», «нема юдея, ні грека; нема раба, ані вільного, нема чоловічої статі, ані жіночої, бо всі ви одне у Христі», - наголошує Біблія [15]. У той час як у античному світі людина, громадяни відчувають себе соціальними, «політичними» (Арістотель) істотами, органічно причетними до такого цілого як держава, що ототожнюється мислиннєво з космосом загалом [16], зовсім інакше все це виглядає у середньовіччі. У науковій літературі слушно наголошується, що середньовічна людина почувалася найперше причетною до божественного, духовного, небесного світу, який вважала «справжнім» і дуже слабко відчувала свою єдність з «оцим» світом, земним, недосконалим, гріховним тощо.

Середньовічна людина, на відміну від сучасної, сприймає світ як цілісність, як єдність, всі частини якої взаємопов'язані і несуть на собі відбиток цілого. Середньовічне мислення тяжіє до універсалізації, що зумовлено прагненням середньовічної церкви створити світову державу, про яку писав Августин Блажений у роботі «Про град Божий». Ця спроба була, як відомо, безуспішною, проте в ідеологічно-мислительному вимірі була достатньо відчутною [17]. На противагу цьому проекту, у реальному житті буде реалізовано інший глобальний проект – Священну Римську імперію німецької нації, яка, як влучно зауважив Вольтер, була державою «ні римською, ні німецькою, ні тим більше, священною». Це мислення прагне охопити весь світ, нічого не упускаючи і не залишаючи, і представити цей світ не як сукупність слабо пов'язаних між собою частин, а як визначену єдність, частини якої взаємопов'язані, і *кожна сама по собі не має сенсу і цінності* (виділ. авт.) [18, с. 155-170].

Які впливи на формування середньовічної людини як суб'єкта права, її правових поглядів та мислення міг зробити цей світогляд? Середньовічне суспільство не сприймає і не цінує окремішню особистість як автономне, самодостатнє начало. Навпаки, поціновується цілісність, загал, до якого належить конкретний індивід, у нашому випадку це соціальна група середньовічного суспільства: церква, держава, духовенство, церковна громада, дворянство, цех, гільдія, тощо, у умовах, коли загал тяжіє над індивідом і домінує над ним, його формування як автономної людської особистості буде утрудненим. У середньовіччі зберігається залежність індивіда від загалу, що ми бачили у грецькій античності. Він не має витоків права у самому собі, вони – у традиції, звичаї, станових правилах співжиття, у церковних настановах тощо, *тобто знаходяться стосовно нього ззовні.* Ця залежність найбезпосереднішим чином, відіб'ється на процесі формування суб'єкта права, який без розвиненого вольового начала як повноцінний і життєздатний не відбувається. «Воля, з нашого погляду, містить у собі головний, ключовий момент, що характеризує суб'єкта права. У правовій волі виражається ідея діяльної, раціональної свободи у праві, вільного самовираження і самовизначення особи. Вона не розкриває всіх властивостей, якостей правової особистості (отже, не виключає інших аспектів розуміння суб'єкта права), але дає уявлення про найважливіше, що є у ній, а саме про те, що правова особистість є вирішальною інстанцією у праві», - акцентує російський дослідник С. І. Архіпов [1, с. 48]. Справді, воля людини є субстанцією правовідносин як форми буття права. Воля – це здатність людини до вибору мети, цілі, діяльності і внутрішніх зусиль, необхідних для досягнення цієї мети [2, с. 97].

Додамо до цього, що такому стану речей сприяли і соціально-економічні умови розвитку середньовічного суспільства. Нагадаємо, що у результаті занепаду і руйнації колись високорозвинених античних міст тотального розпаду державних структур, різних сфер життя оявилась велика кількість середньовічного уже населення, позбавленого засобів до існування. Колись вільні, з розвиненим почуттям людської гідності, самодостатні люди, йшли у залежність до сеньйорів-землевласників, отримуючи за свою службу їх покровительство і матеріальне забезпечення. Васал дуже часто зобов'язувався служити сеньйору все своє життя. Сеньйор отримував, таким чином, «власність на життя» цієї людини. Як зауважує Е. Аннерс, «особливість становища, у яке потрапляла вільна людина, що довірилася феодалу, а також нестійкість такого становища, у кінці кінців, оберталась для того, хто довірився, тим, що він потрапляв у повну особисту залежність від свого покровителя, яка на практиці означала, що він ставав звичай-

ним рабом свого пана, тобто по своєму становищу дорівнювався до класу невільних громадян, тобто класу, який у свій час вийшов із надр рабовласницького устрою античної епохи». [17, с. 137]. Цей же автор зазначає, що становище середньовічних селян заледво було кращим від життя раба античного світу [17, с. 147]. Все своє життя селянин був зобов'язаний працювати на свого землевласника під його суворим наглядом, проявляючи при цьому повну покірність, мав дуже обмежену свободу пересування, у нього практично не було права на особисте життя. Найбільшу захищеність ці люди отримували від церкви, від християнської ідеології з її вимогою дивитися на пана як на свобо брата, якому Господь доручив дбати про свого слабшого брата, нести відповідальність за його життя і особисте спасіння.

Як бачимо, такий стан речей зумовив ситуацію, коли розвиток вольового начала, індивідуальна свобода, вільне волевиявлення великої кількості цих залежних людей були унеможливленими. Їх природно-правова правоздатність (Д. Гудима) та дієздатність як сутнісні характеристики правосуб'єктності виявилися заблокованими соціально-економічними умовами середньовіччя.

Сказане вище можна доповнити другою ідеологічною конструкцією, яка мала визначальний вплив на формування суб'єкта права у цю епоху, - це *теологічна модель (схема) соціального розшарування суспільства.* Небесна ієрархія знайшла своє відображення у земній ієрархічності. Феодальне суспільство – це суспільство, грунтоване на феодальній драбині, багатостановості, що ієрархічно впорядкована. Та й загалом, середньовіччя є суспільством із наскрізними сеньйоріально-васальними відносинами, які сформувалися у умовах відсутності державних централізованих організмів, що не могло не відбитися на становленні та подальшому розвиткові середньовічної людини як суб'єкта права. Зазначимо, що саме ця особливість середньовічного життя визначальним чином вплине на цей процес: право буде відмірятися в залежності від того, на якому щаблі соціальної драбини буде знаходитися людина, залежати від того, хто вона: сеньйор чи васал. Сеньйоріально-васальні стосунки виключають можливість реалізації ідеї права як принципу формальної рівності. Між сеньйором і васалом рівності не буває.

Економічне зростання, яке прийшло на зміну розрусі та занепаду, відсутність державної організації сприяли формуванню таких привілейованих класів середньовічного суспільства як дворянство, духовенство та пізніше буржуазія. Принцип правової рівності, рівності перед законом для цих прошарків суспільства, у т. ч. і буржуазії «для них не існував, і не мав до них ніякого стосунку, оскільки, по їх переконанню, суспільство, у якому саме майнове становище кожного його члена визначало правове положення господаря у ієрархічній соціальній піраміді, говорило само за себе: право писано не для всіх. Замість права буржуазія використовувала зовсім інший принцип, а саме: кожного можуть судити лише йому подібні» [17, с. 147]. Церкві вдалося зламати з часом цю систему поглядів на право, оскільки правосуддя і правова система церкви до того часу уже встигли проникнути у деякі області правових відносин, що мали безпосередній зв'язок з майновим становищем громадян, зокрема, у сімейне та кримінальне право.

Звісно, середньовічне суспільство теж по-своєму розвивається, теж виконує певну історичну місію. Воно теж зробило відповідний внесок у процес дозрівання особистісного «я» людини цього суспільства. Це можна простежити на такому аспекті цієї проблеми як формування людської гідності, яка є чи не найістотнішою характеристикою людини-особистості як суб'єкта права. У середні віки християнство, акцентуючи на духовній сутності людини, проголошує усіх людей, незалежно від їх національності чи соціального походження, рівними перед Богом – це був істотний внесок і у ствердження людської гідності, і у розвиток принципу правової рівності. Міра гідності визначається цією приналежністю людини до певного стану. Прямо пропорційно до міри людської гідності визначалася і міра прав людини: чим вище ти на соціальній драбині, тим вищою є міра твоєї гідності та твоїх прав. У практичному житті у цей час правова рівність поширювалася на членів певного стану лише у межах цього стану, цієї соціальної групи - рівності у праві у масштабі всього суспільства середньовічні люди не знали [19]. Усі християни – це гідні люди, а не християни – менш гідні, або ж взагалі негідні.

Уцілому, правова свідомість Середньовіччя, як і тодішня політична ідеологія, головним джерелом таких ключових понять, як справедливість, право, законодавство, мали Біблію, хоча це джерело не применшило впливу на середньовічну правову думку стико-юридичних поглядів давньої Греції та_Риму. Як зазначає В. Нерсесянц, у цю епоху природно-правова традиція набуває виразно релігійного змісту [24].

Середньовіччя *не цінує людину за її індивідуальні якості.* Середньовічна людина бачить іншого як частину цілого, що має цінність і не помічає у іншому його індивідуальності. Інакше кажучи, середньовіччю властивий антиіндивіду-

алізм, що знову ж таки було зумовлено впливами церкви та християнської ідеології з їх спрямованістю на ціле, універсальне, загальне. Середньовічна людина поставлена у жорстко визначені рамки, її діяльність всесторонньо регламентована традицією і правом, вона добре знає, як їй належить чинити у кожному наступному випадку. Дослідники середньовічної епохи справедливо наголошують, що особистість у середні віки – незавершена система, сили, здібності та властивості якої внутрішньо пов'язані і нероздільні, і не постає як неповторна індивідуальність, що цінується саме завдяки своїм особливостям [10]. Залишки такого заперечення індивідуальності можемо простежити на сучасній російській правосвідомості. Російські науковці, досліджуючи ментальні передумови реалізації принципу правової рівності у сучасній Росії, зробили висновок, що саме заперечення індивідуального, окремішного, самодостатнього людського «я», пересічними росіянами не сприймається. Коли мова заходить про повагу до людської гідності, про рівність усіх громадян перед законом у однаковій мірі, неминуче постає запитання: «А що ця конкретна людина зробила для народу, для Росії, щоб її треба було поважати, чим вона заслужила цю повагу, рівність?» [8 с. 95]. Сучасна Росія - це неофеодальна країна, залишків феодалізму у ній збереглося не менше, ніж у Україні. Для реалізації принципу правової рівності, а, отже, формування пересічних росіян як носіїв ідеї права у масовому масштабі, ці залишки треба долати. Суспільству необхідна нова світоглядна парадигма, яка стверджувала б людську індивідуальність як цінність.

"Індивідуальне – це те, що не виражається" – це визнання середньовічних філософів виявляє загальну установку епохи на демонстрацію найперше типового, загального, наддиндивідуального [20]. Не випадково, мабуть, феодалізм не залишив нам пам'яток правової культури, які були б спрямовані на захист людського життя, яке є неповторним. Проблема індивідуалізму буде піднята у епоху Відродження, що існуватиме поруч із пізньофеодальною культурою. Ідея індивідуалізму буде розвиватися у наступні епохи, у XX ст. з'явиться низка міжнародних правових документів, спрямованих на захист людської особистості з її неповторними особистими рисами, честю і гідністю.

Людина феодального суспільства формується як частковий суб'єкт права і тому, що їй властивий традиціоналізм та благоговіння перед авторитетом, які у значній мірі перешкоджають виділенню особистісного «Я» з колективістського «ми». Панування традиціоналізму властиве суспільствам з колективістським способом життя, таким і є середньовічне суспільство з його жорсткою структурою. Традиціоналістське мислення вважає правильним все, що усталилось. Воно не обов'язково має бути закріплене у нормах права, воно охороняється традицією, звичаєм і цього достатньо. [10, с. 154]. Традиціоналізм і схиляння перед авторитетами не сприяли формуванню творчої, відкритої новаціям індивідуалізованої людини - особистості як суб'єкта права. Тим паче, розвиток правової реальності середньовіччя піде таким чином, що у недалекому майбутньому, у новоєвропейську епоху право настільки буде поглинено раціоцентризмом, що жива людина як суб'єкт права зникне із нього взагалі.

Додамо до сказаного також, що середньовічне суспільство грунтоване на натуральному господарстві. Воно не має розвинених ринкових відносин. Це не капіталізм, де життя сприймається як змагання, з прагненням щоразу до новацій, прогресу, майбутнього тощо. Неринкові відносини є підгрунтям життя людини, що не спрямована у майбутнє, вона – не борець у змаганні, вона не прагне до самоствердження у такій мірі як людина ринкового суспільства, вона не настільки творча і ризикова, її мислення ходить по колу, воно є «лінеарним» (О. Пріцак), більше зверненим у минуле, аніж у майбутнє. Середньовічна людина мислить минуле як ідеальний стан суспільства і прагне до нього або повернутися, або відродити його. Відсутність розвинених ринкових відносин не сприяла формуванню сильної, вольової, ризикової, індивідуалізованої особистості.

Вага і значимість окремішної особистості у середньовічному суспільстві є незначною. Ціна людського життя доволі низька. Середньовіччя – це епоха, якій властивий культ сили однієї людини над іншою. Цим теж, у значній мірі, можна пояснити поціновування загального, цілого і неувагу до індивідуального, особливого.

Сила, трактована як право є типовою рисою цієї епохи. Феодальні міжусобиці як насильницький засіб вирішення суспільних проблем зруйнують цілі держави. Відомо, що середньовіччя не знає права власності у юридичному розумінні. Хто фізично сильніший, той і є власником – це типова ситуація цієї епохи. Навіть протягом дня власність могла переходити із рук у руки, змінювати власника кілька разів. Там, де сила культивується як право, писані норми не мають належної ваги і значимості – цим і пояснюється у значній мірі невелика увага середньовічного суспільства до писаного права. Насильство, що трактується як право, – це теж спосіб

утвердження людини-особистості у умовах середньовічного безкультур'я, бідності духовно-інтелектуального життя, хоча це звучить дещо парадоксально, бо середньовічна культура є християнізованою, а релігія у цю епоху є панівною формою суспільної свідомості. Тим не менше, середньовічне суспільство не знає світської інтелігенції, світської книги, друкованої книги, світської освіти і загалом світської культури. Це істотно вплинуло на його загальний культурний рівень. В умовах відсутності сильної централізованої державності, слабкого поширення знань, монологічного існування культури, відсутності дискурсу, сплесків від перетинання культурних потоків, особливо у часи раннього та зрілого середньовіччя тощо поширення насильства як засобу вирішення суспільних проблем та утвердження культу сильного є неминучим. Усе це вчинило відповідний вплив на становлення особистості як суб'єкта права. Там, де ставка робиться на силу, насильство, там, де слабким є духовно-культурний вимір суспільного життя, є проблемним правове життя загалом і таким же проблемним становлення особистості як суб'єкта права.

Становлення людини-особистості як суб'єкта права у різні періоди середньовіччя мало свої особливості. Цікавою для дослідження є епоха пізнього середньовіччя. У цей період середньовічна людина прагне у значній мірі звільнитися від тотального впливу релігійного світогляду. У науковій літературі зазначається, що під впливом німецьких уявлень про людину та суспільство відбувалося відродження індивідуалістичних ідеалів, які у певній мірі чинили вплив на весь розвиток правової реальності загалом і людини-особистості як суб'єкта права, зокрема [17; 18]. Пригноблені піддані пізньої античності перетворилися у вільних та впевнених у собі громадян, хоча їх свобода та незалежність були детально регламентовані системою привілеїв, що склалася. Але ідеали свободи високо цінувалися. Саме на них опирався німецький звичай звертатися до зброї у приватних конфліктах. Висока оцінка відважного воїна у феодальному суспільстві перейшла у рицарську культуру - це явище пізнього середньовіччя. Більша частина пізнього середньовіччя була обтяжена місцевою ворожнечею, що не припинялася. І церква, і державна влада виступили проти цього руйнівного явища, що для окремих народів було фатальним. Спеціальними законодавствами, т. з. мировими вони прагнули обмежити цю ворожнечу. Церква проповідувала мир у Богові або ж союз церкви з Богом, у яких проголошувалось ставлення церкви до охоронюваних нею місць. у якості покарання застосовувалось відлучення від церкви, що було страшною карою для середньовічної людини.

Сказане вище засвідчує, що процес становлення правової особистості у середньовічній правовій реальності відбувався суперечливо. З одного боку, ціна людського життя і вага людини як окремішного елемента середньовічного цілого була дуже незначною, з іншого боку, - прагнення цієї людини до свободи, справедливості, вільного волевиявлення, індивідуалізації, ствердження себе у якості автономної особистості, правової істоти у пізньому середньовіччі дуже посилилося.

У середньовічній Європі процес становлення людини-особистості як суб'єкта права відбувався нерівномірно, що цілком можна пояснити нерівномірним розвитком семого європейського континенту. Аналіз наукової літератури засвідчує, що на півночі середньовічної Європи правова особистість заявила про себе значно швидше, аніж у інших європейських краях. Мовиться, зокрема, про англійське суспільство. Специфіка розвитку Англії у досліджуваний період, а саме: віддаленість від Риму з його імперським мисленням, від Ватикану з його тотальним релігійним контролем і впливом, засилля централізованої влади, автономність домогосподарств, острівне становище з відкритістю через море світові, розвинена торгівля, що сприяло прискореному формуванню ринкових відносин, тощо у комплексі сприяли формуванню автономної особистості значно краще, аніж відсутність цих передумов у інших частинах тогочасної Європи. Про боротьбу англійців за своє самодостатнє, автономне «я», про те, як складалася у Англії правова особистість у епоху середньовіччя свідчить такий документ правової культури цієї доби як «Magna carta» або «Хартія вольностей», яка була прийнята на поч. XIII століття. Цей документ цілком підставно називають «декларацією прав».

По мірі наростання державного насильства, зловживання владою і концентрації влади у руках монарха, наростав опір цьому процесові з боку громадянства. Ці процеси, як зазначається у науковій літературі, «поширювалися від країни до країни», ставали «невідємною частиною самої атмосфери, що існувала у цих суспільствах» [21, с. 75-81].

Аналогічні погляди на людину у праві висловлює і Ф. Аквінський, католицький мислитель XIII с., теолог. Він трактує людину як «співвіднесену з богом як з деякою своєю метою». Бог для нього – це першопричина всього, у т. ч. і людського буття і людської дії. Водночас, людина – це істота розумна, наділена вільною волею, а у її інтелектуальних здібностях містяться витоки всілякої свободи.

Людська свобода – це діяльність, яка відбувається відповідно до пізнаної інтелектом необхідності, що витікає із божественного статусу і цілей порядку світобудови. Характер і смисл людських дій мають бути підпорядковані божественному задуму, здійсненню розумності, справедливості та добра як основам світобуття [25]. Отже, вільне волевиявлення людини - це передумова здійснення божественного замислу. Виходячи із образу людини як розумної та вільної істоти, Ф. Аквінський трактує відповідно і закон. Він пише, що «закон є відомим правилом і мірою дій, яким будь-хто спонукається до дії чи утримується від неї» [25 с. 392]. Закон повинен сприяти людині діяти відповідно до божого замислу. Закон має бути обнародуваний, бо інакше він не зможе бути чинним як спільне правило. Отже, правосвідомість людини пізнього середньовіччя апелює до справедливості, добра, свободи волі, спільного блага, рівності перед законом. Ф. Аквінський правом називає дію справедливості у божественному порядку людського співжиття. Справедливість – це етична характеристика, яка розкриває ставлення людини до іншої людини і суть цього ставлення у віддаванні кожному того, що йому належить. Людське право – це волеустановлене право, але воно має відповідати природі людини. Отже, закон для того, щоб бути правом, має виходи з характеристик людського буття, що є частиною природного і божественного, тобто втілювати і виражати природне право як сукупність загальнообов'язкових принципів, що відображають адекватно людські потреби та інтереси і лежать у основі порядку світу. Ті закони, які суперечать природному і божественному праву, є несправедливими і виконувати їх ніхто, на думку Ф. Аквінського, не повинен [24].

Судячи по такому трактуванню природи людини, права, закону, як ми бачимо у Ф. Аквінського, правова особистість за цим мислителем постає у дуже сучасному вигляді. Вона–істота розумна, вольова, прагне справедливості, добра, правової рівності, має розвинене почуття людської гідності, вимагає правового закону, відстоює право на невиконання свавільних законів тощо.

Узагальнюючи, можна констатувати, що, оскільки середньовічна європейська культура розвивалася нерівномірно, становлення правової особистості теж відбувалося специфічно у різних регіонах європейського ареалу. Правова особистість у цю епоху постає як часткова особистість, а не повноцінний суб'єкт права, оскільки феодалізм заперечує людину як самодостатню, автономну, індивідуалізовану особистість.

Література

1. *Бердяев* Н. А. Царство Духа и царство Кесаря / Н. А. Бердяев – М, 1995. – 415 с.

2. *Бачинин* В. А. Философия права и преступления. – Харьков, 1999. - 608 с.

3. *Кістяківський* Б. Вибране / Б. Кістяківський – К., 1993. – 392 с.

4. *Костицький* М. Філософія права. / За ред. М. Костицького, Б. Чміля. / - Київ, 2000. – 297 с.

5. *Патей-Братасюк* М. Г. Антропоцентрична теорія права / М. Г. Патей-Братасюк – Київ, 2010. - 356 с.

6. *Антология* мировой мысли: [У 5-и Т. рук. научн. проекта Г. Ю. Семигин]. – М. : Мысль, 1999. – Т. 2. : Европа, V - XVII в. (отв. ред. Н. А. Крашенникова), 1999. – 829 с.

7. *Берман* Дж. Вера и закон: примирение права и религии / Дж. Вера Берман – М. : Ad Marquinem – М., 1999. – 431 с.

8. *Вебер* М. Протестантизм і дух капіталізму / М. Вебер – К. : Абрис, 1996. – 186 с.

9. *Нерсесянц* В. С. Юридическая антропология. Наука и учебная дисциплина. Предисловие. // Рулан Н. Юридическая антропология. – М. : Норма, 2000. – С. 3–11.

10. *Гуревич* А. Я. Категории средневековой культуры / А. . Я. Гуревич – М. : Искусство, 1984. – с. 350

11. *Причепій* Є. М. Філософія / Є. М. Причепій., А. М. Черній., В. Д. Гвоздецький, Л. А. Чекаль - К., 2001. – 575 с.

12. *Бичко* І. В. Філософія. Навч. по с. / І. У Бичко., В. Г. Табачковський, Г. І. Горак – К., 1993. - 576 с.

13. *Книга* для чтения по истории средних веков. -М., 1986, ст. 117- 118.

14. *Павлусів* Н. М. Філософсько-правові погляди західноукраїнських письменників XIX-поч. XXст. /Ди с. …к. ф. н., 12. 00. 12- філософія права. – К., 2010. – 190 с.

15. *Біблія.* Рим., 10, 12; Гал., 3., 28. . Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – М. : Вид-ня Москов. Патріарх., 1988. – 1523 с.

16. *Лосев* А. Ф. История античной эстетики. Ранняя классика. / А. Ф. Лосев– М., 1963. – 350 с.

17. *Апперс* Е. История европейского права / Аннерс Е. – М., 199

18. *Берман* Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Дж. Берман – М. : Из-во МГУ. Изд. Группа ИНФРА. - М. Норма, 1998. – 623 с.

19. *Грищук* О. В. Людська гідність у праві: філософський аспект. // Автореф. ди с. …д. ю.

н. / 12. 00. 12 - філософія права /- Харків, 2008. – 38 с

20. *Майоров* Г. Формирование средневековой философии. Латинская патристика / Г. Майоров. – М. : Мысль, 1979. – 231 с.

21. *Ray* Stringham. Magna Carta – 2ed… (1992). – P. 75- 81.

22. *William* Sharp McKechnie. Magna Carta: A Commentari … (1958). - P . 124.

23. *Головатий.* С. Верховенство права. / С. Головатий у 3-х книгах. Кн. перша. – К., 2006. – 820 с.

24. *Нерсесянц* В. С. Философия права. / В. С. Нерсесянц – М., 1998. – 647 с.

25. *Аквинский* Ф. Сумма теологии. // Антология мировой философии. У 4-х Т. – М. : "Мысль", 1969. - Т. 1. Философия древности и средневековья. – 576 с.

26. *Кутафин* О. Е. Предмет конституционного права / О. Е. Кутафин. – М. : Юристъ. – 2001. – 445 с.

В. Н. Братасюк

Правовая личность в условиях правовой реальности европейского средневековья.

В статье освещено проблему формирования правовой личности в эпоху европейского средневековья. Раскрыто факторы, влияющие на этот процесс, подчеркнуто неравномерность становления правовой личности в разных регионах европейского континента

V. N. Bratasjuk

The law personality in condischn law reality european Middle Ages.

In the article the problem of legal personality in the era of the European Middle Ages. Revealed factors that influenced this process and emphasize the uneven development of legal personality in different regions of the continent.